

En genfundet sarkofagindskrift

af Adam Bülow-Jacobsen, Mette Moltesen og Chr. Gorm Tortzen

For et par år siden blev vi kontaktet gennem nabonetværk, venner og bekendte. Nogen et sted i Nordsjælland havde købt en romersk sarkofag med en, vistnok græsk, indskrift, men havde brug for hjælp til at forstå, hvad der stod. Der cirkulerede et halvdårligt telefonbillede som vi ikke kunne få meget ud af, og dog, nogle få ord stod ud. I slige tilfælde går man på jagt efter paralleller for at fylde huller, der hvor indskriften er ulæselig. Man håber at finde lignende tekster, og stor var forbavselsen, da *The Packard database of Greek inscriptions*¹ leverede, ikke blot hjælpsomme paralleller, men simpelthen hele teksten, som er *Inscriptiones Graecae* XIV 1811,² senere publiceret igen af L. Moretti i *Inscriptiones Graecae Urbis Romae* nr. 750, bind 2, s. 267 i 1972. Iflg. *Inscriptiones Graecae* findes indskriften omtalt i et katalog over Lateranmuseet i Rom under katalog nummer 404, pp. 277-79.³ Sarkofagen i Lateranmuseet,⁴ som iøvrigt for længst er blevet anbragt på Vatikanmuseet, har ingen indskrift, men motivet ligner en anden sarkofag, der har en indskrift, og det er den Kaibel henviser til, og som har fået en plads i *Inscriptiones Graecae*. Det er forsiden af denne sarkofag, der nu er dukket op. Den har aldrig været på museum, men stod i gården til et hus i via Aracoeli 51, hvor Kaibel har set den. Siden forsvandt den, og Moretti skriver i 1972 'ipse saepius frustra quaesivi' (jeg her selv flere gange forgæves søgt efter den'). Via Aracoeli ligger ved foden af Victor Emmanuel monumentet, som man påbegyndte i 1880. Et godt gæt må være, at sarkofagen er forsvundet ud i omsætningen i denne forbindelse. Man kunne få den tanke, at sarkofagen blev købt af Wolfgang Helbig til Carl Jacobsens Ny Carlsberg Glyptotek,⁵ men dette viser sig ikke at være tilfældet. Ny Carlsbergfondet har

1. <https://inscriptions.packhum.org/>

2. G. Kaibel (ed.), 1890.

3. Benndorf - Schöne, 278.

4. Museo Gregoriano Profano ex Lateranense (inv. 10390).

5. M. Moltesen, *Perfect Partners, The collaboration between Carl Jacobsen and his agent in Rome Wolfgang Helbig in the Formation of the Ny Carlsberg Glyptotek 1887-1914*, Copenhagen 2012.

digitaliseret al korrespondance mellem Helbig og Jacobsen, og der er intet spor af denne sarkofag. Hvordan den er havnet i Nordsjælland er et mysterium, der vil blive belyst, men ikke løst, nedenfor.

Forside af en romersk sarkofag med en græsk indskrift.

Materialet er marmor, og pladen måler: H. 63 cm, Br. 213 cm, D. 10 cm.

Tilstand: Der er mange små afslag i overkanten, på venstre side af skjoldet og i bunden af det. Figurerne under skjoldet er meget ødelagte og vanskelige at fortolke. Benene på de to børn til venstre er afslåede og ligeledes nr. 1 og 3 af børnene til højre.

Sarkofagforsiden sådan som den ser ud nu.

(foto AB-J)

Ikonografi:

På midten af relieffet ses en medaljon eller et skjold (*clipeus*) med en græsk indskrift. Det holdes oppe af to, vingede kvindefigurer, Viktorier, der er iført lange tunikaer med overfald og bælte. På hver side står en gruppe på 4 drengebørn, eroter eller genier, omkring et rektangulært alter udsmykket med guirlander, på hvilket der brænder ild. På venstre side er de tre små drenge, nøgne med blot en kappe om skulderen og en er klædt i en kort tunika med bælte – en *camillus* – der står bag alteret og holder en skål eller kurv med frugter. Drengen t.v. støtter sig til et spyd, den næste er en fløjtespiller, mens ham til højre holder en kort stav og hælder et offer på bålet. Gruppen til højre er

næsten magen til, blot synes den venstre figur at udgyde noget på alteret, mens han holder et spyd i venstre hånd, fløjtespilleren t.h. bevæger sig i dansetrin; ham yderst til venstre har en kappe om livet.

Under skjoldet har der været en fremstilling, der er svær at identificere, men synes at have bestået af to eroter, der løber hver sin vej, en til højre og en til venstre. Her kan man på andre eksemplarer af typen se to eroter med haner i kamp.

Skjoldet bærer som vi har hørt en indskrift på græsk.

(foto: AB-I)

Men hvad står der på den?

Kaibel i *Inscriptiones Graecae* giver en tekst, der uændret gengives af Moretti, da han jo ikke kunne komme til at se den selv.

Θ(εοῖς) Κ(αταχθονίοις)
Λονγίνω
κοπίασαν-
τι ἰς ταῦτα
5 τὰ χωρία ἐπέ-
γραψεν Χρυσῆς
ἡ σύνβιος αὐ-
τοῦ

Til underverdenens guder. Til Longinus som arbejdede på dette sted indskrev Chryses hans samleverske (dette gravmonument).

Skriften er ikke til at datere mere præcist end 'romersk kejsertid'. Tredie århundrede e.v.t. er nok ikke helt galt og passer fint med ikonografien.

Hvis man prøver at følge teksten på billedet, kan man få det indtryk, at transkriptionen er ret optimistisk, og angiver bogstaver som tydeligt læst, mens de på billedet er næsten væk. Det skyldes en gammel afskrift, som findes i Codex Anonymus Marucellianus A 79, 1. På folio 22 *verso* finder man en afskrift af vores indskrift,⁶ som de ældre trykte udgaver allerede har set og taget hensyn til.⁷ Den eneste oplysning derudover er, *in eodem loco in alio marmore* (på samme sted, på en anden sten), og hvis man går nogle sider tilbage, fremgår det, at 'Anonymus' på dette tidspunkt var ved at optegne indskrifter i S. Eustachio, som ligger lige i nærheden af Pantheon. Håndskriftet er vel fra 15-16 årh. og på dette tidspunkt må indskriften altså have været bedre bevaret end

6. Megen tak til Prof. Ginette Vagenheim, Rouen, og Sara Jacobsen, Biblioteca Marucalliana, Firenze.

7. Matz-Duhn, s. 226, nr. 2807.

den er idag. Men S. Eustachio? Indskriften blev jo sidst set i Via Aracoeli 51 i Rom. Vi ved det ikke, men den kunne være blevet flyttet i forbindelse med en omfattende restaurering af S. Eustachio sidst i 17-tallet.⁸

Interessant er det, at i Matz-Duhn fra 1881, hvor relieffet omtales som værende i via Aracoeli 51, står, at det tidligere var “in domo Cinciorum pone Minervam” altså i Cinciernes (nemlig familien Cencis) hus nær ved kirken S. Maria Sopra Minerva.⁹ Denne ligger lige på den anden side af Pantheon i forhold til S. Eustachio, hvor familien Cenci havde et hus på Piazza S. Eustachio no. 83.¹⁰ Denne Cenci familie var en af de tidlige, store baronale familier, der gennem århundrederne havde ejendomme mange steder i byen bl.a. et stort paladssområde, Monte dei Cenci, lige øst for via Arenula i begyndelsen af Ghettoen: her finder man Lungotevere Cenci, Palazzo Cenci, Piazza dei Cenci. I Palazzo Cenci Bolognetti omtales en “strigilis sarkofag med skjold og to genier” altså en sarkofag af tilsvarende type som vores. Det er meget almindeligt, at der står sarkofager i gårdene til paladserne i Rom.

Longinos var et navn, der også brugtes af kristne. Iflg. den kristne mytologi var han den vagthavende ved korsfæstelsen af Jesus og ham der stak sit spyd ind for at sikre sig at han var død, og som senere måske omvendte sig til kristendommen. Men det var et meget almindeligt navn, både blandt soldater og andre i romersk kejsertid.

Longinos var tilsyneladende graver, da ‘dette sted’ næppe kan betyde andet end gravpladsen, hvor sarkofagen stod, men en simpel kirkegårdsgraver havde vel næppe råd til sådan en fin sarkofag. Vi må snarere forestille os en velhavende frigiven, græsk slave, der måske var en art entreprenør i begravelsesbranchen.

Den første linje er vist en illusion, og vi tror slet ikke der stod noget. *θεοὺς καταχθονίους* er selvfølgelig banalt i gravindskrifter og svarer til det latinske *Dis Manibus*. Moretti skriver at Kaibel (altså *Inscriptiones Graecae*) er den eneste der har set noget her, og at han derfor mente, at indskriften var hedensk. Tidligere udgivere var ikke enige om hvorvidt Longinus var kristen eller ej. Indskriften er optaget som kristen

8. Se <https://www.turismoroma.it/en/places/basilika-santeustachio>

9. Denne placering angives i 1853 af Boeckh i *Corpus Inscriptionum Graecarum* III, nr. 6509, s. 975.

10. Denne historie om familien Cenci/Cincii er udfoldet i “Annas Rom Guide” under familier. <https://www.annasromguide.dk/personer/familier/1familierc/cencifamilien.html>

i De Rossi, *La Roma sotterraneo cristiana*.¹¹ De Rossi har selv set indskriften og tøver lidt med antage at den er kristen, men ender med at gøre det efter en, for os at se, lidt hårdttrukken analyse af ordet *κοπιᾶν* 'arbejde' og udelader iøvrigt denne første linie. De Rossi er noget generet af at indskriften sidder på en tydeligt hedensk sarkofag. Indskriften er også optaget i *Inscriptiones Christianae Urbis Romae* 4021 (1935), der også udelader denne første linie. Det fremgår ikke af denne publikation at udgiveren næppe selv har set indskriften.

På dette tidspunkt vil vor gunstige læser nok allerede have stillet spørgsmålet: 'Hvorfor er der overhovedet nogen, der mener at indskriften er kristen?' Kunne det være fordi både udgaven fra 1877 i *Roma Sotterranea Christiana*, og den fra 1935 i *Inscriptiones Christianae Urbis Romae*, var paveligt autoriserede? Det er måske for langt ude. Kunne der være en forbindelse mellem fravær eller tilstedeværelse af linje 1 og udgiverens eventuelle ønske om at indskriften skal være kristen eller ej? Sikkert er det i hvert fald, at brugen af ordet *κοπιᾶω* 'arbejde' ikke nødvendigvis betyder at konteksten er kristen, og vi finder det fx i en papyrus fra København,¹² der også henviser til Serapis, og bestemt ikke er kristen. Men ordet anvendtes også af de kristne, og substantivet *κοπιᾶτης* 'graver' findes fx i *Cod. Theod.* 13.1.1 og 16.2.15 og derudover i Justinians *Novellae* 59.2.

På en meget lignende sarkofag i Villa Doria Pamphili i Rom ligeledes med svævende Niker, der holder et skjold omgivet af eroter, findes en lignende dedikation, men på Latin. Der står DM/AONIAE/PAULINAE/C. JULIUS/RUFINUS/CONIUGI SVAE/BM (til de u dødelige guder, C. Julius Rufinus satte denne (sarkofag) for sin kone Aonia Paulina).¹³

11. Bind III side 537–542 (1877).

12. P. Haun. II 14-15 = *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 58, 1985, 71–79.= Sammelbuch 18, 13867.

13. Matz-Duhn 1881, 225-226, no. 2806; Calza et al. 1977, 204-205, no. 234, pl. CXXXIX; Hülsen 1933, 45, Tav. 125, en tegning, der angiver, at den førhen stod overfor kirken S. Agostino.

Hvorledes disse sarkofager blev flyttet omkring ses af et andet eksemplar med putti, der holder en medaljon, som befinder sig i katedralen i Palermo. Den er blevet genanvendt til bisættelse af ærkebiskop Paternò, der døde i 1511.¹⁴ Her er den forsynet med et nyt låg med en fremstilling af Ærkebispens selv.

Vor sarkofag tilhører en meget stor gruppe romerske sarkofager med fremstillinger af eroter/amoriner/genier, som undertiden har vinger og dermed sikkert er eroter, men oftest fremstilles blot som små drenge, der ofrer på altre, spiller på fløjte, leger cirkus eller laver hanekampe. Disse sarkofager er lavet i Rom og brugtes fra midten af 2. årh. e.v.t. især til børn og unge, siden bruges de, som vi har set, også til voksne endda helt til begyndelsen af 4. årh.

De er så hyppigt anvendte, at der er hele tre bind af *Die Stadtrömische Sarkofagreliefs*, 1, 1999, der handler om Erotsarkofager: I Dionysiske temaer (148 kat. Nr.), II Vinhøst og presning (230 kat. Nr.) III Cirkustemaer (164 kat.nr.).

Men tilbage til, hvordan sarkofagen er havnet på sin nuværende adresse. Den blev som nævnt sat til salg i det københavnske auktionshus Green Square, og ved den lejlighed udfærdigede sælgeren, forretningsmanden og kunstsamlere Marcus Choleva et kort dokument, der oplyste om hans adkomst til sarkofagforsiden. Den skulle være fundet i en stenbunke på den (nedrevne) gård Hvidegård uden for Farum, som han havde erhvervet først i 1980'erne. Derefter var sarkofagen blevet restaureret og opstillet på hans lystgård Freden. Få måneder før sin død i 2021 solgte Choleva den nu restaurerede sarkofagforside, hvorefter den blev købt af de nuværende ejere med denne forklaring på sekundærproveniensen.

En mundtlig forespørgsel hos auktionshusets ejer, Mads Holst fik imidlertid et overraskende resultat, idet han satte os i forbindelse med konservator Lars Henningsen, der kunne berette, at han først i 1980'erne af Choleva havde fået til opgave at nedtage den fragmenterede forside fra en ydermur i en stor villa i Ryvangskvarteret, og at han havde restaureret og samlet delene (dog uden at fjerne tidligere reparationer, herunder gammelt puds fra den eller de tidligere indmuringer), afstivet dem med jern og monteret forsiden på to støtter, så den nu kan stå frit. Den restaurerede antik kom

14. Tusa 1957, 117-118, no. 52, pl. 67, Figs. 121-123.

til at stå på Cholevas lystgård, indtil salget i 2021. Men det forklarer jo ikke, hvor sarkofagen befandt sig mellem ca. 1890 og 1980.

Vi foretog en større efterforskning af mulige fundsteder i Ryvangskvarteret, herunder en ejendom på Svanemøllevej 41, som Marcus Choleva købte for De Samvirkende Købmandsforeninger i 1980, men konservatoren, der nedtog den og satte den i stand, er helt sikker på, at det ikke var dér, sarkofagen blev afmonteret – lige så sikker som han er på, at oplysningen om, at sarkofagen blev fundet på lystgården må bero på en erindringsforskydning eller en efterrationalisering. Men han kan ikke huske, hvor i Ryvangskvarteret, det var. Sporet ender altså blindt, og vi ved stadig ikke, hvordan sarkofagsiden er endt i Danmark.

Bibliografi.

Benndorf, Otto, und Richard Schöne, *Die antiken Bildwerke des lateranensischen Museums*. Leipzig, 1867.

Matz, Friedrich, und F. von Duhn, *Antike Bildwerke in Rom mit Ausschluss der grösseren Sammlungen*. Leipzig, 1881.

Tusa, V., I sarcofagi romani in Sicilia, Rom 1957 og senere tilføjelser.

Udgaver af indskriften:

Kaibel, Georg (ed.), *Inscriptiones Graecae, XIV. Inscriptiones Siciliae et Italiae, additis Galliae, Hispaniae, Britanniae, Germaniae inscriptionibus*, Berlin 1890.

Moretti, Luigi. *Inscriptiones graecae urbis Romae*. Rom 1968-1990. Har en fuld bibliografi over tidligere udgaver.

De Rossi, I.B., *Inscriptiones christianae urbis Romae septimo saecula antiquiores, I–III*. Roma 1857–1915.

Rossi, Giovanni Batista, *La Roma sotterranea cristiana III*, Roma 1877.

Silvagni, Angelo (fortsat af A. Ferua og andre), *Inscriptiones christianae urbis Romae nova series*. Rom 1922 – . Vol 2. fra 1935 indeholder *Coemeteria in viis Cornelia, Aurelia, Portuensi et Ostiensi*.